

VÁRADY TIBOR

Péli Antal és Đurić Branko kísérletei, hogy valamennyire tatarozzák a történelmet

(DOKUMENTUMPRÓZA)

Az idők során Bánátban sok sorsot kapott el forgószél. A II. világháború alatt elsősorban a zsidókét. A világháború után leginkább a németek sorsát. Azzal, hogy tudtommal a bánáti zsidók (kb. ötezren voltak annak idején) nem tettek semmi olyat, amivel magukra haragíthaták volna Hitlert. A bánáti németek esetében bonyolultabb volt a helyzet. A megszállók gáztetteinek elkövetésében több bánáti német is szerepet vállalt. Ezek 1944 őszén nagyrészt elszöktek – vagy szökni próbáltak. Akik maradtak, azok között biztos lehettek tettesek is, voltak, akik nem tettek semmit, de a megszállóknak szurkoltak, voltak, akikről csak mások hitték, hogy tettek valamit, vagy a fasisztáknak szurkoltak. És voltak, akikről csak azt lehetett tudni, hogy németek. A megtorlások, nagyon kevés kivétellel, minden ottmaradt németet elértek. Ami felgyülemlett, az feljük irányult. Több írást olvastam a németek szenvedéseiről lágerekben, különösen a rezsóházi (szerbül Knićanin, németül Rudolfsgnad) lágerben. Feljegyeztem Mirko Tepavac két mondatát. Ő a partizánok között harcolt, és 1944 őszén a Jugoszláv Kommunista Párt bánáti titkára volt, később megbecsült külügyminiszter lett, majd disszidens gondolkodó. Ivan Ivanji kérdéseire válaszolva, ezt mondta 2002 áprilisában: „Nem volt rokonszenvem a németek és helyi svábok iránt, de ami velük történt, azt ma nem lehet igazolni. Ez nem szolgálja a becsületünket.”

A Rezsóházán történeteket és a bánáti németek sorsát a II. világháború utáni első években több iratcsomó is mutatja. Olyan eseteket is látok az irattárban, melyekben bánáti magyarok és szerbek ilyen-olyan fondorlatokkal tenni próbálnak valamit. Nem a németiség érdekében, ez csak magasabb szinten lett volna lehetséges, hanem valamilyen konkrét németek ügyében, akikkel személyes kapcsolatuk volt. Ez sok bonyodalmat is hozott. A perek színterén megjelentek olyan kavarodások is, melyek a beleszólni igyekvők saját életében alakultak. Péli Antal és Branko Đurić próbálkozásainak középpontjában egy-egy Katarina állt.

Ki lehetne eszközölni, hogy Péli Antal feleségül vegye a feleségét?

Az egyik ügyben egy kézzel írt (olvasható) levelet találtam rögtön az iratboríték alatt. A levél első oldalán ez áll:

Mokrin 1948 11/12

Dr.
Náradai János ügyvéd
uruk, Brenyánu

Legutóbbi levelében azt írtam
nekem hogy ha a Logorosok
sorsán valami hányítás lesz
felemlésként nekem.

Mást úgy látom hogy van
valami a dolgaiban - hivatalosan
tud-e már valamit? Kénehetne
erközlölni mással, hogy a
"feleségemet" feleségül vegyem.

Tehát Antal arra kéri az ügyvédet, hogy eszközölje ki, hogy feleségül vehesse a feleségét.

Abban az időben (1948-ban), amikor Péli Antal megírta ezt a levelet, Ionesco is alkotott egy írást *A kopasz énekesnő* címmel. (Ámbár Ionesco műve csak egy-két évvel később került a nézők és olvasók elé.)

Egy Ionesco-drámában talán így valahogy fordult volna abszurditás felé a Péli-ügy:

KLIENTS: Ügyvéd úr, próbálja kieszközölni, hogy feleségül vegyem a feleségem.

ÜGYVÉD: Aki jó ügyvédet választ, az sokszor is elveheti ugyanazt a feleséget.

(Ha Ionesco megírta volna ezeket a sorokat, valószínűleg a saját ügyvéd-apjára gondolt volna.)

Ionesco, Beckett, Genet magát az egyre több teret elfoglaló abszurditást igyekeztek láttatni (és ezzel talán kiutat is sejtetni). Péli Antal is kiutat keresett, de ő inkább az „ilyen az élet”, mint az abszurditás ellen fontolgatott lázadást, és közben igyekezett egy kicsit foltozgatni a történelmet.

A levélben említett „logorosok” tulajdonképpen gyűjtőtáborban élők. A németek „Lager”-nek nevezik a gyűjtőtábor, a szerbek „logor”-nak. A bánáti magyarok valamennyire befogadták ezt is, azt is. Azt hiszem a „lágér” volt inkább elfogadva, Bánáton kívül is teret nyert, magyar szótárakba is bekerült. Becskereken is inkább ezt hallottam. De lehet, hogy Mokrinban, azaz Homokréven, ahol Péli Antal élt, a „lógor” volt inkább használatos. A gyűjtőtáborban élők megjelölésekor nem volt párhuzamos szókölcsonzés német nyelvből is, szerbből is.

A szerb „logoraši”-ból lett a „lógorosok”. Talán „táborbeli” lehetett volna a szó szerinti magyar fordítás, de ez nem jött létre. Tudtam a „lógorosok” szóról, de (több ismerősömmel együtt) némi illetlen gúnyolódást vagy becsmérlést is éreztem benne. De ezek a csiholás közben alakuló mellékáromák néha nem rakódnak rá a már kihűlt új szóra, hanem elpárolognak. Ez történhetett Homokréven is. Meg aztán, valamivel könnyebb egyszerű mondatokba beépíteni a „lógoros”-t vagy „lógorosnő”-t, mint a „gyűjtőtáborban fogva tartott férfit” (vagy nőt). Akkoriban ez hétköznapi mondatok témája volt. Péli Antal azért említi a lógorosok sorsát, mert közéjük tartozik az a német nő is, akik el akar venni feleségül.

Egyébként, ha figyelmesen olvassuk, a levélben van egy abszurdumtól kissé elforduló árnyalat is: idézőjelbe van téve, hogy „feleségemet”. Tehát nem egy igazi házastársat, hanem egy idézőjelbe tett „feleséget” akar elvenni feleségül. Az iratokból látom, hogy a német hölgy (Mok Katarina) tényleg nem volt hivatalosan feleség, bár Antal annak tartotta. 1939 óta éltek együtt, két gyermekük is született. 1941-ben már meg akartak esküdni, de nem sikerült beszerezni Antal születési anyakönyvi kivonatát, mert Antal Makón született, ez más országban volt, és mivel közben háború indult, minden bonyolultabbá vált, nem jöttek össze a dolgok.

Az iratokban azt látom, hogy Antal kitartóan próbálkozott. A háttérben ott volt az is, hogy megnőttek volna Katarina esélyei, hogy kikerüljön a lágérből, ha van egy hivatalos német férje.

Egy párhuzamos eset – benne a tejcarnok konyhájának (kondér helyett való) büntendő használata

A kopasz énekesnőben állnak ezek az elgondolkodtató sorok:

A TŰZOLTÓ: *(a kijárat felé indul, de megtorpan)* Apropos, és a kopasz énekesnő? *(Mindnyájan zavartan hallgatnak)*

Mrs. SMITH: Ugyanolyan a frizurája, mint máskor.

A TŰZOLTÓ: Ó, nos, akkor a vizontlátásra, hölgyeim és uraim!

Mr. MARTIN: Sok szerencsét és jó tüzet!

A TŰZOLTÓ: Reméljük. Hisz közérdek.

Ha a tűzoltás egy társadalmi/politikai cél, akkor természetesen szükség van tüzre. Ezért logikus „jó tüzet” vagy „sok tüzet” kívánni a tűzoltóknak, vagy jó terrorizmust a terrorizmus ellen fellépő hős-jelölteknek, esetleg sok migránst azoknak, akik a bevándorlással való szembeszögélésből teremtenek politikai megélhetést. Mindez közérdekké válik. De vannak közérdekdek, melyek nem valósulnak meg önmaguktól. Ezt mutatja *A kopasz énekesnőben* egy további dialógus:

Mr. SMITH: Semmi égészag.

A TŰZOLTÓ: *(sajnálkozva)* Nincs abszolút semmi? Még egy kis kéménytűz se? Valami kis égés a padláson vagy a pincében? Legalább egy irinyó-pirinyó, éppen csak lángra kapó tűzvészecske?

Mrs. SMITH: Igazán nem szeretném kiábrándítani, de azt hiszem, ez idő szerint semmivel se szolgálhatok. Mihelyt azonban lesz valami, azonnal értesítem.

A TŰZOLTÓ: Ígérje meg, hogy nem feledkezik meg rólam, nagyon lekötelez velem.

Mrs. SMITH: Számíthat rám.

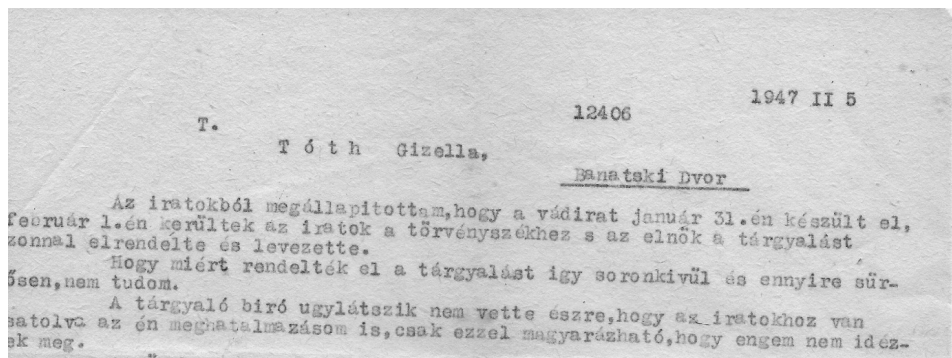
Azok, akik a háború utáni években (egyúttal a kommunizmus első éveiben) a fasizmus maradványai felett akartak diadalmaskodni, és a népvagyont igyekeztek lelkesen védeni, lo-

gikus módon azt kívánhatták, hogy minél több fasizmus-maradvány bukkanjon fel, és minél több támadás érje a népvagyont. Voltak különböző Mrs. Smithek is, akiknek az értesítéseire számítani lehetett. És közben egyre leleményesebbé vált a veszélylátás. 1947. február 4-én hozott ítéletében, a zrenjanini (becskereki) Körzeti Bíróság kellő figyelmet szentelt egy vádpontnak, mely azzal vádolja Branko Đurićot a módosi (Jaša Tomić-i) népi tejcsarnok korábbi igazgatóját,

„hogy a néphatalom elől elrejtett két fasiszta származású kocát és hét fasiszta származású kismalacot, egyben a fasiszta németek lágerbe utalásakor meg nem engedett módon jutott két férfi inghez, négy gatyához és egy ezüst tálcához”.

Tehát van veszély, és szükség van derék éber emberekre, mert a fasizmus, ha rejtőzve is, de itt van még közöttünk, és bajt okozhat. Fenyegeti a népvagyont is, nem-eléggé-hazafiak segítségével.

A fenti vádat összefoglaló mondat írója Sekulić bíró volt. Felötlött bennem, hogy talán drámaszöveget lehetne faragni az ügyész, a bíró és az ügyvéd mondataiból, de az iratokból az is kiderült, hogy az ügyvéd nem vett részt a tárgyaláson. Ezt az apám leveléből látom, melyet az ítélet meghozatala után egy nappal (1947. február 5-én) ír Tóth Gizellának (Branko Đurić menyasszonyának). A levél így indul:

Szóval január 31-én készült el a vádirat, már másnap (február 1-én) megtartották a tárgyalást, és három nappal később (február 4-én) az ítéletet is meghozták és kézbesítették. Szusszantani sem kellett (nem is nagyon lehetett) rajt és cél között. Ahogy ezt ma mondánánk, a bíraskodás bizonyítottan versenyképes volt. Az, hogy az ügyvédet elfelejtették megidézni, akkor is eljárási hibának számított, ezt az apám valószínűleg meg is említette, de a vádlott nem próbált fellebbezni. Azt nem látom az iratokban, hogy miért nem.

Amikor Branko Đurić bíróság elé került, 36 éves volt. A világháború alatt kereskedelemmel foglalkozott. Előbb édességgel, majd kovakővel kereskedett. Közben segítette a népfelzabardító mozgalmat. Ezt maga állítja egyik beadványában, de valószínű, hogy így is volt, és ez hozzájárulhatott, hogy 1945 márciusában kinevezzék Módoson az övezeti (reoni) tejcsarnok igazgatójává. Az ellene felhozott legtöbb vádnak az állt a központjában, hogy egy lógoros német nőnek igyekezett segíteni. Wekel Katarina volt a hölgy neve.

Branko Đurićot felmentették az alól a vád alól, mely szerint fasiszta származású kocákat és kismalacokat rejtegetett, és meg nem engedett módon jutott a német fasisztákhoz kötődő két férfiinghez, négy gatyához meg egy ezüsttálcahoz. Megállapítást nyert, hogy itt nem né-

met tulajdonosoknak elkobzásra váró dolgairól van szó, hanem saját kocáiról, malacairól, ingjeiről gatyáiról, tálcájáról, melyeket Šupljaja községből (ahol korábban lakott) áthozott magával Módosra. Ezen a ponton segített a Šupljajai Népi Mezőgazdasági Javak Igazgatóságának 1946. május 28-án kiállított bizonylata, melyben ott áll, igen óvatos megfogalmazással, hogy Branko Šupljaján rendelkezett „két ismeretlen nemű kövér disznóval”. Ott áll még, hogy S.F.S.N. (Halál a Fasizmusra, Szabadság a Népek.) Más bizonyítékok is voltak. Nem tudom, próbált-e az ügyész még valamit arra építeni, hogy az „ismeretlen nemű kövér disznók” megfogalmazásba belefér ugyan a koca, de a szövegezés nem korlátozódik kocákra. Az ítéletben ennek nincs nyoma. Felfigyelve a šupljajai igazgatóság határozatlanságára, bírálni készülök, de eszembe jut, hogy 1946-ban nálunk is voltak az udvarban disznók – és én sem tudtam, hogy milyen neműek (igaz, hétéves voltam). Ha Branko bejött az irodánkba (ami valószínű), és a folyosóról esetleg nem fordult rögtön balra a várószoba felé, hanem tovább ment az udvaron keresve az irodát, akkor baloldalt egy fészert és az irattár után láthatta a disznóolat is, két vagy három disznóval. Ő jobban tudhatta, hogy milyen neműek. Egyébként akkoriban egy ügyvédnek nem csak pénzt kellett keresnie, mert nem lehetett dolgokat csak úgy megvásárolni. A családfenntartáshoz más lépésekre is szükség volt. Nemigen volt disznóhús vagy más hús a boltokban. Házi tevékenységgel lehetett csak hozzájutni. Emellett disznókat sem lehetett csak úgy vásárolni. Engedélyekre volt szükség. Ezt látom a nagyapám naplójában is egy feljegyzésből, mely disznóvágás idején és két hónappal a német megszállók távozása után készült. Azt is mutatja, hogy mi tartozott 32 éves ügyvéd-apám tevékenységei közé.

1944. XII. 3. Józsi ma a reggeli keskeny vonattal kiment Katalinfalvára s onnét az esti órákban kocsin hazaérkezett az engedélyezett három disznóval.

Az engedélyeket néhány évig a szocializmust építő népgazdasági hatóság adta ki. Így azt is mondhatnám, hogy szocialista származású kocák voltak nálunk az udvarban.

Visszatérve Brankóra, a fasiszta származású kocák ügyében, amint mondtam, ejtették a vádat. Viszont bizonyítottnak látott a bíróság más vádakát. Branko Đurić nem is tagadott mindent. Nem tagadta, hogy magához vette, majd a menyasszonyánál, Tóth Gizellánál hagyta megőrzésre Wekel Katarina és Putz Irén német asszonyok vagyontárgyait, többek között két takarót, asztalterítőket, női kabátot és „meg nem állapított mennyiségű szövetet”, valamint egy télikabátot, egy „teljes ágyat huzattal együtt”, és még néhány vagyontárgyat. Ezzel megsértette az *Össznépi vagyon és állami igazgatás alatt lévő vagyon védelméről szóló 1946-ban hozott törvény* 5. szakaszát, mely megköveteli, hogy minden személy jelentsen be az illetékes szerveknek minden vagyont, mely ellenséges vagyonként elkobzás alá esik. A németek vagyona ellenséges vagyonnak számított, és így Branko és Gizella nem őrizték, hanem rejtegettek Katarina és Irén vagyontárgyait.

A következő vád magánéleteket is érintett. Itt jutunk el addig a mozzanatig, melynél úgy éreztem, hogy alcímet érdemel. Katarina a rezsőházi gyűjtőtáborban volt, de onnan több foglyot máshová rendeltek ki napi munkára különböző helyekre. Így jutott el a tejcarnokba, melyet Branko Đurić irányított, és itt a népvagyont megkárosító privilégiumokban részesült. Branko megengedte ugyanis, hogy Katarina a tejcarnok konyhájában étkezzen, ahelyett, hogy a lágertben, a többi lógoros számára is elérhető kondérból szedje a napi táplálékot. A módosi tejcarnok konyhájának valószínűleg nem volt Michelin csillaga, de jóval a lógoros szint felett lehetett. Emellett, az egyik állítás szerint Katarina napi pihenéskor díványon aludhatott, míg a többi lógorosnő csak padlón. A bíróság előtt (és bennem is) felmerült a

kérdés, hogy miért bánt Branko ilyen szépen Katarinával. Az ügyész – és a bíró is – úgy látták, hogy Branko „nemi kapcsolatba lépett Katarinával”. Branko ezt tagadta. Felmerült azonban egy bizonyíték is. 1946 februárjában Đoković Natalija azt vallotta a titkosrendőrség (OZNA, később UDBA) előtt, hogy látta Katarinát, amint levetkőzve fekszik Branko tejsarnoki díványán. Ez idő tájt sok polgári házból és lakásból lett vállalati helyiség. A jelenlevő bútorok több korra és célra utaltak. Így maradhattak családi díványok is az irodákban. Mindenesetre az, hogy Katarinát díványon látták, levetkőzve, közelebb kapcsolatra utal, de itt van az a vádpont is, mely szerint Branko megengedte, hogy Katarina ne a padlón, hanem díványon pihenjen. Tehát lehet, hogy csak előzékenységről volt szó és nem nemi kapcsolatáról. Aztán itt van még egy mondat az ítéletben, mely több lehetséges irányba mutat. A bírósági indoklás szerint „Branko tagadta, hogy nemi kapcsolatba lépett Katarinával, és nem emlékszik, hogy volt-e viszonya Natalijával”. Ami a Natalijával kapcsolatos vallomást illeti, nem tudom, hogy tényleg ezt mondta-e, vagy ferdített valamit az UDBA jegyzőkönyve. Vagy esetleg arról lenne szó, hogy ittas volt a Natalijával való kritikus találkozás alkalmával, és nem emlékszik már, hogy mi történt és mi nem? Mindenesetre ennél a nyilatkozatnál nem ártott volna egy ügyvédi tanács. Visszatérve Natalija vallomásához, az is felötlik, hogy ő vetélytársnőt látott Katarinában, és ez valamennyire élezte, amit róla mondott. De azt sem tudom kizárni, hogy Branko valóban több hölgy felé is közeledett. Az a kérdés nem merült fel, hogy konszenzuális kapcsolatról volt-e szó, vagy esetleg zsarolás következményéről. Női panaszról nincsen szó az iratokban. A nemi kapcsolatokat (vagy vélt nemi kapcsolatokat) a bíróság nem nők ellen elkövetett cselekményként, hanem „hivatali kötelezettségek megszegése”-ként minősítette, és ezért két hónap szabadságvesztéssel sújtotta Brankót. Ennél súlyosabb büntetést szabott ki azért, hogy Branko megengedte, hogy Katarina a tejsarnok konyhájában egyen. Ezért hat hónap szabadságvesztés járt.

Volt még néhány vádpont – és büntetés. Például számlákat manipulált, amikor a piaci ár magasabb volt az engedélyezett árnál. A legsúlyosabb büntetést (két év szabadságvesztés) Branko azért kapta, mert hozzájárult (állítólag), hogy Katarina Wekel és Natalija Đoković tiltott határátlépés révén Romániába utazzanak. Az ügyész szerint közös konspiratív akcióról volt szó. Egyébként Natalijával sem volt minden rendben. Amint az ítéletben olvasom, ő korábban „népellenes munkát” végzett Montenegróban, és ezután szökött Bánátba. Többször is átnéztem az iratokat, de nem találtam semmi pontosítását Natalija népellenes munkájának. Az ítélet első oldalán van ugyan egy másik megfogalmazás, mely nem azt mondja, hogy Natalija népellenes munkát végzett, hanem hogy „népellenesség”. De ezzel nem jutottam tovább. Akármit is csinált, 1945-ben került Bánátba, ahol rokonai voltak. Akkoriban még csak szerveződött az új állam, nem volt annyira nehéz kikerülni a hatóságok figyelmét. Meg aztán, ma már ugyan világszerte ismert, de 1945-ben még Módoson sem keltett figyelmet a „Đoković” vezetéknevű. Branko tagadta, hogy tudott volna Natalija népellenes múltjáról, de az ítélet szerint tudott. Ez sincs megmagyarázva. Nem volt vitatott, hogy Katarina és Natalija együtt próbáltak Romániába szökni. Nem tudom, mennyit tudhattak akkoriban (1946 februárjában) a romániai körülményekről. Az is lehet, hogy azért szöktek Romániába, mert valahova szökni akartak, és a módosi láthatáron belül nem volt más külföld.

A bíróság előtt az volt a kérdés, hogy milyen szerepe volt mindebben Brankónak. A vádirat szerint mindent Branko szervezett, eligazítást adott Natalijának, hogy kérjen a helyi népbizottságban „átbocsátó levelet” (propusnica) magának és Marica Nikolić álnéven Katariná-

nak is, hogy elutazhassanak Módosról Ninčicevo felé. Ez azért volt ravasz megoldás, mert Módos és Ninčicevo két bánáti község volt Szerbiában, de akkoriban román területen át lehetett innen oda jutni. Egyébként a Ninčicevo elnevezés rövid ideig volt csak használatban. Ma Međa a szerb név, ami mezsgyét vagy határvonalat jelent. Magyarul Párdány a falu neve. Ez a határmezsgyé levő község nemcsak segítette az ide-oda járást, hanem maga is ingázott. Trianon után Romániához került, majd 1924-ben Szerbiához. Azt is látom, hogy nem kellett turizmusnak álcázni az utazást. Egy dokumentum mutatja, hogy 1945. november 23-án, a Vajdasági Népi Tejgazdaság levelet írt a módosi tejcsarnoknak, és ebben leírják, hogy ki hol fog dolgozni. Párdányra (Ninčicevóra) Natalija Đoković munkásnő és Wekel Katarina „lógoros munkaeőr” lettek részleges munkára utasítva.

Mindenesetre, 1946 februárjában az volt a cél, hogy ne csak átutazzanak román területen Módos és Párdány között, hanem Romániában maradjanak. Ez nem járt igazán sikerrel. Nataliját még a szerbiai határon tartóztatták le, Katarinának sikerült átszökni, és Romániában fogták el.

A vádirat azzal is terheli Brankót, hogy mielőtt Katarina Párdány/Ninčicevo (valójában Románia) felé indult volna, Branko odaadta neki a kabátját, szoknyáját és a többi vagyontárgyát, melyek eddig Gizellánál voltak. Branko következetesen tagadta, hogy része lett volna a szökés szervezésében, azt is tagadta, hogy tudott volna róla. Nem tagadta, hogy odaadta Katarinának a vagyontárgyait. (Ezt olvasva arra hajlok, hogy mégis tudnia kellett a tervezett távozásról.)

Az ítéletben ki van emelve Branko egyik mondása, melyet egy meg nem nevezett tanú – talán Mrs. Smith – hallott, és mely bizonyítja, hogy együttműködött Katarinával és Natalijával. Az indoklás egyik mondata szerint Branko „egy alkalommal még azt is mondta, hogy *mi mind összetartozunk*”. Nem világos, hogy miként utal ez a tiltott határátlépésre vonatkozó konspirációra. Érdekes az is, hogy ez a mondás tulajdonképpen teljesen összhangban van a titói Testvériség-Egység jelszóval. Az, hogy testvériség-egység van (vagy kell, hogy legyen), már a per idején is ott állt a falfeliratokon. Hivatali tisztségek osztásakor is figyelmet fordítottak arra, hogy több nemzetiségből származó jelöltek nyerjenek pozíciót. De valahogy kimaradt a köztudatból, hogy a helyi németek (akik a II. világháború kezdetén kb. 20%-át tették ki Bánát lakosságának) szintén közénk tartoznak. Van úgy, hogy meghökkenünk, miután kiderül, hogy egy elv olyanokra is vonatkozik, akikre nem gondoltunk a megfogalmazáskor. Igaz, nem kevés bánáti német csatlakozott a náci megszállókhoz. A hírhedt Prinz Eugen zászlóalj a bánáti németek csapata volt. De a háború utáni években (nem először, és nem is utoljára) sokan tágracsukott szemmel néztek a magasba, zászlókat és zászlók emlékét látták, és azt nem igazán, ami ott volt mellettünk. Például azt, hogy nem minden bánáti német egyforma, mint ahogyan minden szerb sem egyforma, minden magyar sem, minden zsidó sem, minden montenegrói sem. Igaz, az is tény, hogy Tito idejében nem kellett rendszert dönteni ahhoz, hogy a helyi németeket ismét emberként kezeljék. A lágerek, melyekben németeket tartottak, 3-4 éven belül megszűntek, a normalitás irányában alakultak a jogszabályok is. Viszont ekkor a legtöbb bánáti német már eltávozott vagy távozóban volt.

Az is lehet, hogy etnikai előítéletektől mentes valóságlátás könnyebben alakul ki tejcsarnokban, mint az eszmeiföldékben. A tejcsarnokban, látva a német Katarina és a montenegrói Natalija helyzetét, a szintén tejcsarnoki szerb Branko és a tejcsarnok közeli magyar Gizella úgy döntöttek, hogy segítenek.

Visszatérve Brankóra, leírom, hogy 35 éves volt, amikor igazgató lett. Büszke lehetett, büszkén is mozoghatott. Feltehetően elvtársként vagy elvtársnőként szólított mindenkit, talán a lógoros Katarinát is. Értekezleteken reformokról beszélt, és dicsérte az éppen készülő ötéves tervet. Azt is érezhette, hogy az ezért kijáró megbecsülés nem igazán több, mint egy udvarias köszönés menet közben az utcán. Ennél többet akarhatott. Itt-ott tatarozni is próbálta a történelmet – már amennyire saját eszközei megengedik. Lehet, hogy valamivel többre tartotta a nőket, mint az általános emberi jogokat. Talán fontoskodni is akart, de itt nem diszkriminált, lógorosok előtt is fontoskodott. Hogy lefeküdt-e Katarinával, az nem állapítható meg az iratokból. Így az olvasóra bízom a döntést. Választhat. Viszont nehéz lenne cáfolni, hogy segíteni akart, kockázatokat is vállalva, és valószínűleg nem csak kocák és malacok esetében hozott származástól független döntéseket. Katarinában sem csak azt látta, hogy „egy német”. Nem felejthetjük el, hogy Putz Irén vagyontárgyait is rejtgette (Gizella segítségével). Irén németként a szécsányi lágerben volt, nem dolgozott a tejcsernokban, és az ügyész sem állította, hogy Brankónak viszonya lett volna vele. Csak segítette. Azt mondanám, hogy Branko nem volt rossz ember.

A bíróság más következtetésekre jutott. Három év szabadságvesztésre ítélte. Az ítéletben van egy összefoglaló, mely szerint Branko romlott volt, és ezt követte el:

„kárt okozott a népi tejtermelésnek annak megszervezése idején, több asszonnal folytatott erkölcstelen életet, különböző bűncselekményeket követett el, és ily módon világosan mutatta romlottságát. Cselekedetei, melyeket éppen az építés és megújulás idején követett el, különös társadalmi veszélyt képeznek, és ezért hosszabb időre kell őt izolálni. Ő tudta, hogy Đoković Natalija nem kaphat karakterisztikát [*erkölcsi bizonyítványt*] és nem térhet vissza Montenegróba, és mégis mindent megtett, hogy Wekel Katarinával együtt átjussanak a határon, pont akkor, amikor a külső ellenség azoktól a személyektől, akik szökegnek az országunkból, adatokat gyűjt azzal a céllal, hogy megtámadják országunkat.”

Megállnék az „éppen az építés és megújulás idején” és „pont akkor” vészjósló (vagy vést-láttató) intéseknél. Nem mindegy, hogy milyen keretbe helyezünk egy képet. Mert más, ha csak azt mondjuk, hogy „a tűzoltólány rúzsozza az ajkát”, mint ha azt mondjuk, hogy „a tűzoltólány rúzsozza az ajkát, miközben tombol a tűz”. És aztán megjelenik a kísértés, hogy minél gyakrabban büszkélkedjünk ezzel a látványos poénnal – viszont nem elég gyakori a tűz. Itt kialakul egy pótmegoldás: „a tűzoltólány rúzsozza az ajkát, pont akkor, amikor várjuk a tüzet”. Ugyanígy, ha nem is épp akkor történt tiltott határátlépés, amikor megtámadták országunkat, mondhatjuk, hogy éppen akkor, amikor „a külső ellenség adatokat gyűjt azzal a céllal, hogy megtámadja országunkat”. Épp amikor várjuk a megtámadást. És itt van annak a veszélye, hogy Natalija és Katarina elmondják a külső ellenségnek, hogy mi a helyzet a módosi tejcsernokban, belefűzve esetleg azt is, ami talán megtörtént a díványon. Ami ennél talán még súlyosabb, Branko pont akkor engedi meg Katarinának (aki a tejcsernokban dolgozik), hogy a tejcsernok konyhájában ebédeljen, amikor éppen megújulás és építés folyik (tényleg folyik már, nem csak várható).

Nagyon sokszor hallottam a „pont most, amikor” szófordulatot. A kommunizmus alatt is, utána is. Ez rendszerint hazafias és szakavatott aggodalmat jelzett és bizonyított. Egyszer egyetemista koromban (1961-ben lehetett) meghívtak egy pártértekezletre a Belgrádi Jogi Karon. Több nem párttagot is meghívtak, jelezve, hogy itt most olyan létfontosságú kérdéstről

van szó, melyet nem lehet csak a pártra korlátozni. Engem azért hívtak, mert valamilyen egyetemista szervezetet (polgári jog vitaklubot, ha jól emlékszem) vezettem. Az amfiteátrumban ültünk. Mellettem jobbra egy szintén nem-párttag, a kari céllovó egyesület elnöke. Balra tőlem egy barátom, aki párttag volt. Ő sem tudta, hogy miért jöttünk össze. Elöl egyetemi, városi és köztársasági pártvezetők voltak, és az értekezletet megelőző szokásos csevegés és mosolyok helyett valamilyen baljós kifejezés volt az arcukon. Aztán megnyílt az értekezlet, és jöttek a szónokok. Előbb a városi (belgrádi) pártbizottság nevében szólalt fel egy hölgy, és ecsetelte, hogy ami történt, az pont most történt, most, amikor burjázik a sok külső ellenség, az imperialisták, revansiszták és szociál-imperialisták (az utóbbi megjelölés a Szovjetunióra utalt). Hogy mi is történt „pont most”, az csak egy későbbi szónok szavaiból derült ki. Arról volt szó, hogy egy ismeretlen tettes krétával kiírta az egyik férfi WC-ben, hogy ÉLJEN PÉTER KIRÁLY! És ez pont most történt! (1961 tavaszán.) A köztársasági pártbizottság szónoka különböző belső ellenségeket azonosított, és ismertette tevékenységeiket, veszélyes voltukat. Szóval valaki pont most élteti Péter királyt a Jogi Kar férfitáborában, amikor ezek a belső ellenségek áskálódnak. Ez nem lehet véletlen. Sokan szólaltak fel. 11-kor indult az értekezlet, kettőkor kért szót egy kollégám, azt hiszem, Kastratovićnak hívták. Azzal kezdte, hogy soha életében nem hallott még ennyi valóságot feltáró észrevételt, és hogy büszke, hogy itt lehet. De aztán azzal folytatta, hogy már két óra van, fél háromig van csak nyitva a menza, és azt javasolja az elvtársaknak és elvtársnőknek, hogy menjünk ebédelni, és utána folytassuk ezt a ritka fontos beszélgetést. Ezután Slobodan Milošević kért szót. Ő akkor egy évvel alattam járt, és párttitkárhelyettes volt. Később más szerepet kapott a történelemben. Azzal kezdte, hogy Kastratović elvtárs jó kommunista, tudjuk, hogy szülei partizánként harcoltak, és életüket veszítették. Elmondta, hogy „ezt sohasem felejthetjük el, és tudjuk azt is, hogy Kastratović elvtárs jó munkát végez az ifjúsági szervezetekben, de...” – És itt most egy drámai szünet következett, Milošević felemelte a jobb kezét, fokozódott a figyelem, majd jöttek ezek a szavak: „Megfeledezett az igmani csatáról, melyben partizánjaink hóban, fagyban, farkasordító hidegben, betegen, többen kabát nélkül, meneteltek, meneteltek, és nem adták fel. És most elvtársak és elvtársnők, mi egy ebédre sem mondunk le?” Milošević még azt is hozzátette, hogy demokratikus ország vagyunk, ő nem akar senkire sem véleményt erőszakolni, aki mégis ebédre akarna menni, szóljon szabadon. Nem szólt senki. Én sem. Folytatódott az értekezlet, talán délután 4-ig.

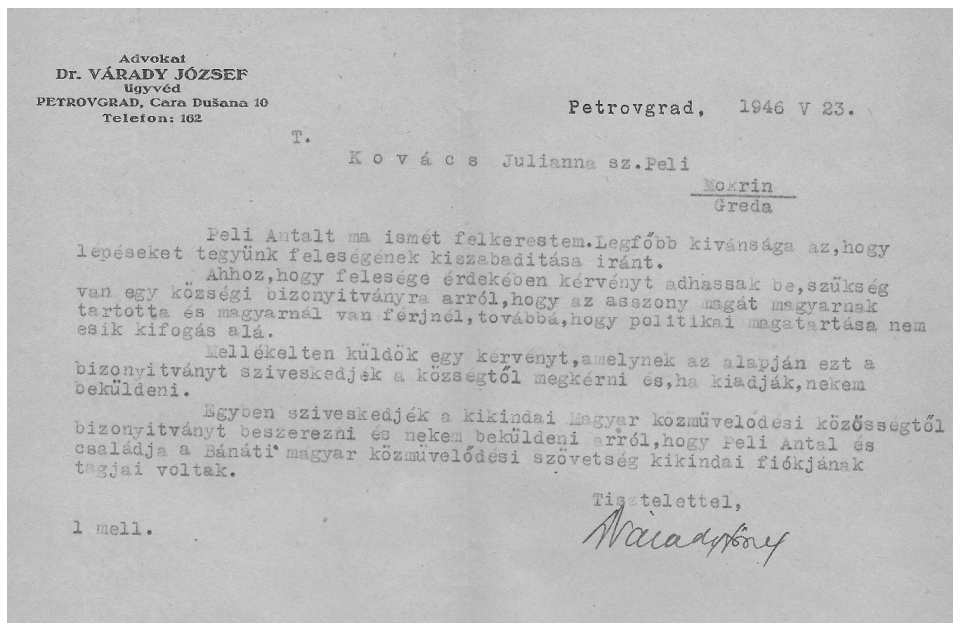
Utólag az jut még eszembe, hogy ha akkoriban Milošević helyett Branko lett volna a párttitkárhelyettes, talán mégis elmehettünk volna ebédelni.

Gyilkos volt Péli Antal?

Nem, nem volt gyilkos, ez ki is derült – de a nyomozás gyilkossági ügyben is folyt. Emellett, Antalt azzal vádolták, hogy „annak ellenére, hogy magyar, mint meggyőződéses fasiszta segédkezett 30 hazafi kivégzésénél”. Paprikamalma pedig abban segített, hogy „növekedjen a német megszállók hadi teljesítőképessége”.

Antal 1945. október 20-án került vizsgálati fogságba. Apám többször felkeresi, és a nővéreivel levelezik. 1946. április 23-án apám Péli Etel trafikoszónőnek ír levelet. A címe „Mokrin, Glavna ulica” (tehát Homokrév, Fő utca). Kéri, hogy jöjjön be az irodába, és hozza be Klenner Máriát is, aki magyarázni tudna dolgokat, és esetleg tanúskodni is. Aztán 1946 májusában az apám ismét felkereste Antalt a fogházban, és ezután Kovács Juliannának, Antal másik nővé-

rének írt levelet, szintén Homokrévre. Ebben a levélben elsősorban nem a vádokról és védelemről van szó, hanem arról, hogy Antal legfőbb kívánsága a felesége kiszabadítása.

Ismerve a vádak, meglepő a levél hangvétele. Azt ugyan látom más levelekben, hogy az apámmal vádokról és esetleges tanúkról is beszélt. Itt máson van a hangsúly. Az is lehet, hogy Juliannát nem akarta mindenbe beavatni. De akkor is különös, hogy Antal azt üzeni a nővérének, hogy most élettársa kiszabadítása az, ami számára a legfontosabb. Pedig amikor az apám meglátogatta, Antal számára a halálbüntetés is látóhatáron belül volt. Úgy látta, hogy az ellene emelt vádak nem lehetnek komolyak, és nem ezekkel kell elsősorban foglalkozni? Péli Antal 45 éves volt 1946-ban. Sok mindent látott már, tudhatta, hogy félni is sok mindentől lehet. Leveleit magabiztos betűkkel fogalmazza – ha nem is hibátlan helyesírással. Egy-egy közlést többször felvezetés előz meg, szóval tudta, hogy körülmények is vannak, nem csak célok. De mindenestre nagyon fontos lehetett számára Katarina sorsa. – És persze itt volt az is, hogy Katarinával együtt két gyerekük is lágerben volt.

Egyébként kéri annak a bizonyítását is, hogy ő és családja a BMKSZ (Bánáti Magyar Művelődési Szövetség) tagjai voltak. A BMKSZ-szel kapcsolatban különböző megítélések és előítéletek keringtek a háború utáni években. Egy-két iratcsomóban azt is látom, hogy az ügyész a „hírhedt BMKSZ”-ről beszél. Ezúttal azonban egyértelmű előny volt a magyar BMKSZ tagság, mert azt cáfolta, hogy Antal a német Kulturbund tagja lett volna.

Most megpróbálom közelebről láttatni a vádak. Péli Antalnak azt rótták fel, hogy megölte Aksentije Ubojić vendéglőst (egy helyen Ubaićként van írva, ami valamivel logikusabb, mert az „Ubojić” körülbelül „Gyilkosfi”-ként fordítható). Tanú is akadt – igaz, nem arra, hogy Péli Antal gyilkolt, hanem arra, hogy puskája van. A vallomáshoz hozzá lett téve, hogy „ez mindenki tudja” (azt, hogy puskája van). Homokréven sokat tudtak egymásról az emberek.

Jóval többet, mint mondjuk New Yorkban. (Igaz, a puskabirtoklás most már ott is szinte tudvalevő. Nem azért, mert tudják, hogy mi je van egy Péli Antalnak, vagy mondjuk George Thomsonnak – hanem mert majdnem mindenkinek van már puskája vagy pisztolya.) Azt nem látom az iratokban, hogy minek alapján állították, hogy Antal gyilkolt is a puskával. Valami támpontja kellett, hogy legyen ennek a vádnak, de egy tanú sincsen megnevezve. Viszont akadtak tanúk, akiket Antal javasolt, és akik azt tudták, hogy valaki más ölte meg Ubojicót (vagy inkább Ubaićot). Ezen a ponton előnynek mutatkozott, hogy Antal homokrévi. New Yorkban mégsem tudnak mindent az emberek. Amint az apám kézzel írt feljegyzéséből látom, 1946. július 3-án (két héttel azután, hogy az apám felkereste Antalt a vizsgálati fogóságban), Sava Janić, Toša Janić és Dušan Simić homokrévi földművesek azt vallották, hogy tulajdonképpen Martin Messling volt a gyilkos. Az utcán lőtte le a vendéglőst. Azt is tudták, hogy Martin Messlingnek viszonya volt Ubojic (vagy Ubaić) vendéglős Persa nevű nejevel. Egy Kulanov nevű tanú hozzátette, hogy a gyilkosságba az áldozat felesége is „bele volt keverve”. Ezt is tudták Homokréven. Egy másik tanú azt tudta, hogy a vendéglős öccse hamiskártyás volt, és felvetette, hogy talán ez is közrejátszott. Szóval sok irányban alakultak információk, és közben Antalról csak az bizonyosodott be, hogy volt puskája. Így Messling felé irányult a gyilkosság vádja, aki akkoriban „ismeretlen helyen tartózkodott”.

Az ügyész 1946. október 16-án emelt vádat. Péli Antal ugyanaznap ismét vizsgálati fogóságba kerül. Előtte egy hónapig szabadlábon volt. Két nappal Péli ismételt letartóztatása után Branko Đurićot is újra letartóztatják. Mindketten becskerei börtönben voltak. Talán alkalomuk volt beszélgetni is a börtönudvarban. Ha igen, akkor szóba hozhatták a Katarinákat.

A gyilkosság a végén kimaradt a Péli Antal ellen beadott vádiratból. Nem maradt ki azonban az az állítás, hogy segédkezett 30 hazafi kivégzésénél. A vádirat szerint 1942. január 9-én, amikor a megszálló Homokrévbe hurcolt 30 hazafit, Péli Antal puskával a hátán őrizte az átjárót, melyen átvezették a hazafiakat, hogy később kivégezzék őket. Mindezt Žarko Bajšanski tanúsította a titkosrendőrség előtt. Antal tagadta a vádat. Látom, hogy ezúttal a bíróság megpróbálta megállapítani a tényeket. Sokszor olvastam – és láttam is –, hogy ilyen-olyan időszakokban a bírák nem igazságot, hanem patriotizmus bizonyítékát igyekeztek szolgáltatni (vagy annak a bizonyítékát, amit éppen patriotizmusnak láttak). Ilyenkor egyes retorikai felvezetések és következtetések magas szintű párhuzamokat érdemelnek ki – de inkább Ionescóval vagy Beckett-tel, mint Iustinianusszal vagy Werbőczyvel. Viszont ha azt mondom, hogy egy periódusban csak ez volt, akkor nem biztos, hogy ezzel a képlet és előítélet elleni harchoz, vagy egy másik képlethez csatlakozom. Nem csak egyfajta emberek voltak bírák, és a kísértések sem egészen ugyanúgy alakultak mindennap, minden helyzetben. A jogot mégsem helyettesítette mindig a lendület. Néha egy ügyön belül is keveredtek különböző felfogások, előítéletek, hitek és árnyalatok. Egypár aktában lakótársként tartózkodnak a jog és az abszurdum.

A bíróság figyelembe vette, hogy Bajšanski mellett volt még egy tanú, aki azt állította, hogy látta Antalt az utcán, puskával a vállán – ha nem is aznap, amikor a kivégzés történt, és nem is az esemény színhelyén. Žunac bíró szerint ez egy közvetett bizonyíték. Ebben van valami logika. Arra ugyan közvetetten sem bizonyíték, hogy segédkezett a hazafiak kivégzésénél, de abba az irányba mutat, hogy Antal a megszállók bizalmát igyekezett elnyerni. Az antifasiszták nem tetszelegnek az utcán puskával a vállukon a német megszállás alatt. Antal tagadta, hogy az utcán puskával járt volna. Más valakit látott a tanú? Mindenesetre az ügyész

szerint bizonyítéknak számít, hogy egy tanú azt vallotta, hogy Antal egyszer puskával ment az utcán. A bíróság is arra az álláspontra jutott, hogy ezt figyelembe kell venni – de itt nem állt meg.

Közvetett bizonyítékokra a védelem is hivatkozott. Bajšanski ugyanis 1946. szeptember 10-én (még a szóbeli tárgyalás előtt) azt is nyilatkozta, hogy Péli Antal részt vett Čeda Tolmačev letartóztatásában. Két nappal később, szeptember 12-én, vallomást tett azonban maga Čeda Tolmačev is. Szerinte Antalnak nem volt szerepe az ő letartóztatásában, és cáfolta azt is, hogy ilyesmit mondott volna Bajšanskinak. A védelem szerint ez azt bizonyítja, hogy Bajšanski nem megbízható tanú – és Žunac bíró is arra a következtetésre jutott, hogy itt helye van kételyeknek. Aztán itt volt az is, hogy a végén Bajšanski nem jelent meg a szóbeli tárgyaláson, mert – az ítélet szerint – nem lehetett megtalálni.

Az iratokban nincsen nyoma, hogy ki lehetett Bajšanski, akit két-három héttel a tanúvalomása után nem lehetett megtalálni Homokréven. Egy kőszáló ember volt? Vagy egy rendes polgár, akin nyomott hagytak a háború traumái? Vagy csak pletykáló, aki pletykált a háború előtt is, alatt is, utána is; és aztán, mivel a bíróság előtt nem akart szembesülni azzal, amit erre-arra mondogatott, elutazott, mondjuk, Csókára? Nem tudom. Mindenesetre, az események hangereje kihat a szóbeszéd hangerejére is. Amikor riasztó embertelenségek részévé válnak a mindennapoknak, módosulnak a napi pletykák is. Ha valakiről valami rosszat akarunk terjeszteni (vagy rossz képet akarunk formálni), már nem elég azt mondani, hogy felpofozta a feleségét, vagy hogy ellopott a boltból egy zacskó kekszet, vagy hogy kihasználva a piaci tolongást, előrenyúlt és megtapogatta Krisztina seggét. Egy durvább világban keményebb állításokra van szükség, ha azt akarjuk, hogy figyelembe vegyék. Most már az is a lehetséges szóbeszéd közé sodródik, hogy valaki – akit a hírterjesztő nem tart rokonszenvesnek – ott volt, és valamilyen módon segédkezett 30 hazafi kivégzésénél.

De aztán itt van az is, hogy ami 1942. január 9-én megtörtént, az valóban vérlázító embertelenség volt. A megszállók harminc embert kegyetlenül kivégeztek, és még itt sem álltak meg. A kivégzett áldozatokat felakasztották. Egy ilyen esemény azokat is megbélyegzi, akik közelben voltak. Akkor is, ha nem volt puska a vállukon. Aki helyszínen van egy szélvész idején, ahhoz sok minden csapódik. Besorolások is. Végzetközelen nehéz végzetmentesnek maradni. Itt van az is, hogy miután valóban embertelen kegyetlenségek történtek (agyonlőni, utána felakasztani), a döntéshozókban gyakran az lüktet, hogy „nekem is tennem kellene valamit” – és ez fontosabbá válik az igazság megállapításánál.

Szóval kulcsfontosságú volt, hogy Péli Antal jelen volt-e. Ha ott volt, akkor ez markánsan befolyásolhatja a hozzá fűződő valóságot és igazságot (vagy ál-valóságot és ál-igazságot). A jelenlét, valóság és igazság kötődéseire mások is felfigyeltek. *Edgar Allan Poe olvasása közben* című versében Koncz István költő (és ügyvéd) ezt írja:

„a végzetes óra: nem az igazságot, s nem is
a valót, csak a jelenléte igazolja vissza”.

Péli Antal esetében a védelem megpróbálta megfordítani a dolgokat. A végzetes óra a bekövetkezés lendületével félresodorhatja ugyan a valóságot és az igazságkeresést, de ha Antal jelenléte nincsen igazolva, a lendület zsákutcában köt ki. Ha jelen lett volna a kivégzés színhelyén, akkor a suttoágásokra alapozott „segédkező szerep” nem csak lehetségessé, hanem lehetővé válhatott volna. Különösen azután, hogy őt (vagy valakit, aki Antalra hasonlított) egy tanú egyszer puskával a vállán látta az utcán. De más a helyzet, ha nem a jelenléte, hanem a

távollétet sikerül igazolni. És ezt próbálta a védelem. Antal azt mondta az apámnak, hogy a kivégzések alatt nem a helyszínen volt, hanem otthon tartózkodott a malmában. Az apám kérte, hogy javasoljon minél több tanút, akik ezt igazolni tudnák. Antal javasolt is, és több tanú ki is lett hallgatva. Az egyik szomszéd tanúvallomása szerint a kivégzések napján (1942. január 9-én) a malom egész nap működött, ami azt mutatja, hogy Péli is ott kellett, hogy legyen, mert csak ő ért a géphez. Voltak azonban ennél közvetlenebb közlések is. Hofgesang tanú azt vallotta, hogy a kritikus napon meglátogatta a vádlottat délután kettő vagy három óra tájt, és otthon találta. Ez is segített, de nem eléggé, mert a kivégzések délelőtt 9 és 10 között történtek. Milan Lisul tanú már teljes alibit adott. Azt vallotta, hogy január 9-én egész nap ott volt Péli Antallal a malomban, mert együtt dolgoztak. Aztán kérdés nélkül hozzátette még, hogy „a vádlott jó ember és nem szeretném, ha elítélnék”. Utána feltehetően odanézett Antalra, aki a vádlottak padján ült, valószínűleg sötétbarna zakóban. Kacsintásváltásra azonban nem került sor. Antal tudhatta, hogy a vádlottnak maga elé illik nézni. (Mégis, szerintem, az apám azt érezhette, hogy ezt a megjegyzést Lisul kihagyhatta volna, mert nem elfogulatlan tanúra utal.) Viktoria Mitru tanú elmondta, hogy ő a kritikus napon reggel 6-kor ment el a malomba, 9-10 óráig maradt, és ott látta Antalt is. Aztán délután is visszament, Antal akkor is ott volt, beszéltek a kivégzésekről is, és Antal azt mondta, hogy annak a helynek a közelébe sem akar menni. Klenner Mária azt vallotta, hogy ő délelőtt 11-kor ment el a malomba, és Antal ott volt. Rácz-Szabó Ferenc szerint ő aznap arra sétált, és az utcán látta Antalt a malom előtt.

Ezek a vallomások álltak a bíró előtt. Az elemzés azzal a megállapítással indul, hogy azok, akik azt vallották, hogy Péli otthon volt, nem egészen szavahihető tanúk, mert vagy alkalmazottak, vagy rokonok, vagy barátok. Viszont a bíró úgy látta, hogy kételyek mutatkoznak a vádlott ellen tett tanúvallomások kapcsán is. Néhány állítás túl közvetett volt, és voltak ellentmondások is, melyek megkérdőjelezték a hitelességet. Hozzátennem, hogy – ha Antalközeli is voltak a védelem tanúi – nem látok ellentmondásokat azokban a vallomásokban, melyek, közvetve vagy közvetlenül, azt mutatják, hogy Péli Antal mégis a paprikamalomban volt és nem a kivégzések színhelyén. Žunac bíró végül arra a következtetésre jutott, hogy „nem lett meggyőzve arról, hogy 1942. január 9-én Péli Antal fegyverrel őrizte volna azokat az átjárókat, melyeken keresztül kivégezni vittek 30 hazafit”. Szóval felmentették ez alól a vád alól, mert álhír, hogy jelen volt és segédkezett hazafiak kivégzésénél.

Ismét oda térek vissza, hogy sokféle hír keringett Homokréven. Célzatos hírek is. Ebből az is kitűnik, hogy a „fake news” nem mai találmány, és nem csak az orosz vagy amerikai hírszerzéshez köthető. Voltak ennek példái Homokréven és Beckskereken is. Másutt is. A hírek mindig részét képezték az emberi vetélkedéseknek. És mindez valószínűleg folytatódik is, mert fenntartható problémáról van szó. Jogászként az jut még eszembe, hogy ha regisztráltják erre-arra az illetékes ügynökségeket, vajon nem kellene-e a „hírszerző” mellett a „hírnemző” tevékenységet is bejegyezni.

Az igazság kedvéért leírom még azt is, hogy Homokréven mégis kevésbé durván alakultak a dolgok, mint a mai fake news világában. Több volt a véletlen, mint a szándék, és így árnyaltabb volt a felelősség is. Menet közben spontán alakultak társszerzői alkotások. Feltehető például, hogy Antal vélt cselekedetéről egy sörtársaságban nyilatkozott először valaki – mondjuk egy Stevan. Egy ilyen konverzáció alakulhatott:

STEVAN: „Én nem láttam jól, de mondd Pista, nem Antal volt az, aki ott állt puskával a vállán az átjáró bal oldalán?”

PISTA: „Nem tudom, nem voltam ott.”

Aztán valaki azok közül, akik sörtársként ott ültek az asztalnál, és felfigyeltek a beszélgetésre, másnap egy másik asztalnál ezt közölte:

SÖRTÁRS: „Képzeljétek el, Antal is ott volt tegnap puskával a hazafiak kivégzésénél.”

ÚJ SÖRTÁRS: „Igen, én is hallottam.”

Na de mindezek ellenére kiderült, hogy Antal nem volt gyilkos, és nem is segédkezett hazafiak kivégzésénél. Maradt még az a vád, hogy Antal paprikamalma segített abban, hogy növekedjen a német megszállók hadi teljesítőképessége. A vádirat szerint a malom a megszállás alatt olyanoknak juttatott paprikát, akik gazdaságilag együttműködtek a megszállókkal (például Bata Karlnak). Emellett, Antal egy új malmot is nyitott, és a vasútállomásra is szállított paprikát (ahonnan egyenesen Németországba vitték). Az ügyész megmagyarázta azt is, hogy hogyan hatott a paprikaeladás a megszállók hadi teljesítőképességére. A vádirat szerint, az őrlött paprikát fel lehetett használni orvosság készítésére, melyet a fasiszta hadsereg használt, és ez „minden kételety kizáróan növelte az ellenség hadi teljesítőképességét”.

E vádpontonál még bővült is a tét. Nem csak egy újabb népellenség leleplezése volt az asztalon, hanem egy paprikamalom is. Mert elkobzásra kerülhetett a malom, ha Antal valóban együttműködött a megszállókkal.

Antal azzal védekezett, hogy nem új malmot nyitott, mint ahogyan a vádirat állítja, csak áthelyezte a malmát a főutcára. Egy nagyon kis malomról volt szó, egy szobába is belefért. Ő mindig a lakosságnak termelt, de 1943-tól csak a megszállók által vezetett központ engedélyével lehetett szállítani. A központ valóban arra utasította, hogy a megszállókhoz közeli megrendelőknek szállítsa a paprikát. Ezt alátámasztotta Đura Domba tanúvallomása, aki elmondta, hogy Antal az ő hűgának a lakásába (Đura Domba hűgának a lakásába) költöztette a malmot, és egész nap ott dolgozott. Hozzátette, hogy akkoriban csak a megszálló hatóságok engedélyével lehetett szállítani. Tehát Antal nem maga válogatta, hogy kinek ad paprikát.

Az ügyész úgy látta, hogy Antal a *Nép és állam ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvény* 10. szakaszába ütköző cselekményt követett el. E szakaszban leírt cselekménynek eleme az is, hogy a tettes „növelte az ellenség vagy a megszálló gazdasági erejét és hadi teljesítőképességét”. Izmosítani kellett a történeteket (hogy ne lötyögjön rajtuk túlságosan a 10. szakasz zubbonya). Ezért nem csak arra támaszkodik a vádirat, hogy Antal megszálló-közeli személyeknek árult őrlött paprikát, hanem azt is állította (és magyarázta is) az ügyész, hogy Péli Antal paprikája növelte a náci hadsereg teljesítőképességét.

Az ügyész feladata volt az is, hogy szándékot mutasson, tudatos igyekvést, hogy a malom (mely Đura Domba hűgának a lakásában működött) a megszállók kapacitásait növelje. Ehhez azt kellett volna valahogyan mutatni, hogy Antal egyébként is fasisztapárti. Az ügyész szerint ezt láttatja egy „karakteristika” (talán „erkölcsi bizonyítvány”-ként, vagy „jellemrajz”-ként lehetne fordítani, de inkább maradnék apró magyarosítással a „karakterisztika” mellett). 1946. április 2-án állította ki a helyi Népfelzabardító Bizottság. Živa Janić és Stanko Malinčić írták alá (Živa Janić mint titkár).

A „karakterisztikában” elég kemény állítások vannak. Ezek szerint Antal tagja volt a Kulturbundnak, és mint a Kulturbund tagja, a megszállókkal együttműködve „egyike volt a nép-

felszabadító mozgalom legnagyobb ellenségeinek”. Emellett fegyvere is volt, és részt vett az elvtársaink elleni akciókban.

Mint más ügyekben is, azt látom, hogy a védelem a minősítésektől a részletek felé menekül. A karakterisztika aláírói tanúnak lettek beidézve, és az ügyvédi kérdések arra irányultak, hogy mit is tudnak pontosan Antalról.

A tanúkihallgatás a becskerekai bíróság épületében volt. Belépéskor egy korábbi tekintélyt lehetett érezni. (Ez így van ma is.) Széles lépcsőzet vezet a magassírdaszintig, aztán tágas boltívek alatt halad az ember, helyenként márványoszlopok mellett. A tárgyalóteremben a pódium, klasszikus faragással. Viszont ha a bejárat előtt újságot vásárolt az ember, egy másféle világ sejtett. A „Péli Antal büntetőügy” 12395 számú iratban van egy félretett *Magyar Szó* is, 1946. május 16. dátummal. Azért kerülhetett az iratok közé, mert a 4. oldalon van egy cikk a paprikamalmokról. Viszont a 7. oldalon látok egy írást, melynek címe: „Kialakulóban az új, népi értelmiség”. Ebből kimásolok két mondatot:

„Ez a népi értelmiség azt hirdeti, hogy a népi kultúrát nem lehet fenntartani népköri körökben vagy kaszinókban rendezett irodalmi felolvasásokkal. Tudja, hogy a kultúra ügye ott van a dolgozó, az izzadó munkások százezereinél, nem pedig cifra divatbemutatóktól pompázó és bridge-jelszavaktól hangos elitegyesületekben.”

Ezt olvasva jobban értem, amit többször hallottam a háború utáni első években: hogy jogi felvezetésekből ajánlatos volt kihagyni latin szavakat vagy maximákat. Korábban ez azt mutatta – vagy igyekezett mutatni –, hogy hagyományos mélyenszántó gondolatok világában mozgunk, és ide tartozik mondjuk az az állítás is, hogy Károly mégsem sikkasztott. Most (1946-ban) a latin szavak előkelősége azt a gyanút kelthette, hogy az ügyvéd kaszinókban és bridge-partikon lebzselők modoros gondolatait és igazságait igyekszik a népbíróság elé terjeszteni. Szóval a hangvétel sem volt mellékes. (Azóta sem.)

Egyébként részleteknél valamivel könnyebb visszafogottnak lenni, és a kérdezettek is kevésbé éreznek elvi eligazítást. Itt valamivel szabadabban mozognak a hívek is, hitetlenek is. Mert nem mindegy, hogy egy Tito-beszéd után azt kérdezem valakitől, hogy tetszett-e, amit a Marsall mondott, vagy azt tudakolom, hogy a városlélnök, aki ott állt a pódiumon, levette-e a tavaszi kabátját, míg Tito beszélt. Meg aztán, ha a részleteket egymás mellé tesszük, egy árnyaltabb kép alakulhat. (Abból, hogy hol volt a városlélnök tavaszi kabátja a Tito-beszéd alatt, talán kevésbé, de abból, hogy hol látták Antalt, és mit is tett pontosan, talán igen.)

Először Živa Janić titkárt kérdezte a védő, hogy mit is csinált pontosan Antal a megszállás éveiben. A válasz nagyon egyszerű volt. Janić azt vallotta, hogy személyesen semmit sem tud Antal viselkedéséről, mivel a megszállás alatt nem volt a helyszínen, Homokréven. Másutt volt, fogságban.

A másik aláíró (Malenčić) Homokréven volt a megszállás alatt, láthatta a dolgokat. Ő azt vallotta, hogy tudja, hogy Antalnak volt puskája, de nem tudja, hogy tagja volt-e a Kulturbundnak, és azt sem tudja, hogy részt vett-e hazafiak elleni akciókban. (Ezeket a mondatokat az apám aláhúzta a tanúkihallgatás alatt készített ceruzával írt feljegyzésében.) Malenčić kihangsúlyozta azonban, hogy Antal: „németek társaságában volt és német asszony a felesége”. Tovább fokozva a német (értsd: fasiszta) kötődést, esetleg azt is mondhatta volna, hogy a német feleségét még el is akarja venni feleségül.

Malenčić hozzátette még, hogy tulajdonképpen nem ő, hanem Gavra Stepančev kellett volna, hogy aláírja a karakterisztikát. Ezután Stepančev is tanúskodott. Ő sem tudta, hogy An-

tal tagja volt-e a Kulturbundnak, és részt vett-e akciókban a megszállók oldalán. Nem tudta, hogy Antal tagja volt-e a Mannschaftnak, de kijelentette, hogy „szoros kapcsolatokat tartott”. (Azt már nem tudta, hogy pontosan milyen kapcsolatokat.) A végén, arra a kérdésre feelve, hogy ki is írta a karakterisztikát, Stepančev azzal válaszolt, hogy nem tudja. Egyébként valóban neki kellett volna aláírnia, de nem tette. Ezt a következőképpen magyarázta: „minden valószínűség szerint más dolgokkal voltam elfoglalva”.

Azt mondanám, hogy a részletek felé fordulás kérdéssé tette a karakterisztikát, és sikeres volt a vádlott szempontjából – de nem siker lett a végeredmény. Az ítélet nem támaszkodik tanúvallomásokra, részletekre, de támaszkodik a karakterisztikára – azzal, hogy azúttal bizonylatnak nevezi, és inkább magyarázza, mint idézi. Az lett kimondva, hogy Antal „a megszállás alatt szerepet játszott a svábok között, és élvezte bizalmukat”. Tehát nyilvánvalóan az volt a szándéka, hogy erősítse a német hadsereg hadi képességét.

Azt, hogy számít, ha valaki „németek társaságában volt”, vagy „németekkel barátkozott”, vagy „élvezte a németek bizalmát”, több ügyben látom. Az egyik iratban arról volt szó, hogy egy asszony cseh vagy német. Ezen múlt az is, hogy elkobozzák-e a vagyonát. A bíróság relevánsnak tartotta, hogy „németekkel barátkozott”, és ebből arra a következtetésre jutott, hogy mégis német. Az a kérdés nem merült fel, hogy milyen emberek voltak azok a németek, akikkel barátkozott. Antal német feleségének (akit még nem vett el feleségül) német rokonai is lehettek, feltehető, hogy volt úgy, hogy együtt vacsoráztak. Lehet, hogy odáig is elmentek, hogy német stílusú szilvágombócot ettek desszertként – és ezt Zwetschgendatschi-nak nevezték. Ez lett volna a „németek társasága”? Persze jó lenne tudni, hogy milyen emberek voltak Katarina rokonai. Valószínűleg más németekkel is találkozgatott Antal, de ezekről sem tudtam meg semmit az iratokból. Az a lényeg, hogy németekkel is tartott kapcsolatot. Persze az, hogy csak egyfajta német van, nem a felszabadulás után vált hivatalos hitté. Ezt a náci ideológia szülte. Utána az előjel változott, de a konkrét embereket tagadó általánosítás egy ideig nem. Emlékszem egy esetre, melyben az apámnak egy kollégája volt ügyvéd, és ahol egy rossz karakterisztikát nem alátámasztani, hanem cáfolni igyekezett a németekkel való kapcsolat. Itt azért került előnyösebb helyzetbe egy szerb ember, mert veszekedett egy német szomszédal. Ügyvédjelölt voltam, és a bíróságon mesélte nekem az esetet egy szünetben az apám kollégája. Nem a fasiszmus kapcsán alakult viszály a német szomszédal. Arról volt szó, hogy a világháború idején heves vita alakult a szerb és német szomszéd között, mert az egyik szomszéd kutyáját megharapta a másik szomszéd kutyája. A harapás tettét elkövetett kutya gazdája pedig, ahelyett, hogy bocsánatot kért volna, valamilyen korábbi sérelmeket emlegetve azt mondta, hogy „megérdemelte ez a szuka”. Most utólag nem jut eszembe, hogy a szerb vagy a német szomszéd volt-e az, akinek a kutyája harapott, és ő ezt semmibe vette. De ez akkor nem játszott igazán szerepet. Az volt a lényeg, hogy valaki, aki nem német, hanem szerb, vagy mondjuk magyar, a háború alatt egy némettel veszekedett, és ezzel hazafiságközelbe emelkedett.

Látom az iratokban azt is, hogy ha csak egyfajta embereket látunk egy népen belül, akkor akadály nélkül nyernek teret szinonimák is. A vádirat és az ítélet néha németeket, néha svábokat említ. Svábokat nem azért, mert figyelembe vette a svábok és szászok közötti különbséget, hanem azért, mert a „sváb” szót a „német” csúfolódó szinonimájaként használja. Aztán több mondatban nem a „sváb”, hanem a „fasiszta” a német szinonimája. Ha Kundera kezébe

kerültek volna ezek az iratok, valószínűleg a szinonimagyártás elviselhetetlen könnyűségéről támadtak volna gondolatai.

A paprikamalomhoz kötődő vádak kapcsán azt mondanám, hogy itt ismét a lendületkövetés döntött. A vád elfogadása előtt ott volt még akadályként, hogy nem Antal, hanem a megszálló hatóságok határozták el, hogy kinek lehet őrölt paprikát szállítani. De ez nem állította meg a lendületet. Azt hozta fel az indoklás, hogy Antal nem kényszerből dolgozott, megtagadhatta volna, hogy egyáltalán őröl paprikát. Itt az a kérdés jut eszembe, hogy hagyott-e a háború-közeli történelemlátás valami színteret a hősi és árulói pálya között. Antal valóban abbahagyhatta volna a paprikaörlést, de így nemigen tudott volna megélni. Közben volt egy élettársnője, akit próbált feleségül venni, és két kisgyereke is volt, akiket el kellett tartania. Igaz, vannak szakmák, melyekből valóban ki kell lépni embertelen hatalmak alatt. Fegyvergyárat nem szabad vezetni, ha fasisztáknak jut a termék. De pékséget, vagy ruhamosodát, vagy paprikamalmot? Vagy mondjuk maradhat valaki telekkönyvi alkalmazott egy olyan időszakban, amikor zömmel a megszálló által elkobzott ingatlanok kerülnek bejegyzésre? Nem egyszerű kérdés, hogy aki egy hétköznapi szakmában továbbra is mindennapokat folytat, az tagad vagy igazol egy embertelen hatalmat. Vagy se ezt, se azt nem teszi? És ha valaki esetleg helytelenül döntött, az feltétlenül bűncselekményt követett el?

A döntés és az indoklás nem foglalkozott dilemmákkal, sokkal egyszerűbben látták a dolgokat. Az ítélet kulcsmondata így hangzott:

„Igaz, hogy az őrölt paprika forgalma 1943-ban ellenőrzés alá került, és csak engedély alapján lehetett őrölni és szállítani, de ez a körülmény nem hat ki a vádlott vétkességére, mert senki sem kényszerítette, hogy a német hadsereg javára és különböző fasiszta cégek utasításai szerint dolgozzon, tehát önszántából cselekedett azzal a céllal, hogy segítse a német megszállót és növelje hadi teljesítőképességét.”

Ez a megfogalmazás a vádiratnál is egyszerűbb. A vádat fogalmazó ügyész nem „fasiszta cégeket” említ, hanem azt hozza fel, hogy Antal „üzleti kapcsolatban állt Karlo Bata malmával, melyet Mihajlo Kanjižar igazgatott, aki gazdaságilag együttműködött a megszállókkal”. De hát sokkal egyszerűbb antifasizmust bizonyítani egy „fasiszta céggel” szemben, mint egy többretegű üzleti kapcsolat ellenében.

Vártam még egy-két részletező mondatot azzal az állítással kapcsolatban, hogy Antalnak tulajdonképpen az volt a szándéka, hogy a német hadsereget erősítse. Több eligazítást vártam abban a kérdésben is, hogy mik lettek a paprikaörlésnek és az őrölt paprika továbbadásának a következményei. Hiába vártam. Egy drámaszövegbe talán a következő dialógust is be lehetett volna illeszteni a hadi teljesítőképesség növelése kapcsán.

ÜGYÉSZ: És még csak annyit kérdezek, hogy mi lett volna, ha nincsen bevetve a homokrévi paprika, melyet Đura Domba hűgának lakásában Péli Antal azért őrölt, hogy erőt-egészséget biztosítson a náci hadseregeknek.

BÍRÓ: Nos?

ÜGYÉSZ: Mivel kisebb lett volna a hadi teljesítőképességük, feltehető, hogy a náciak előbb veszítik el a világháborút, és a végén kevesebb lett volna az áldozat.

BÍRÓ: Bizony, bizony...

Visszatérve az iratokhoz, látom, hogy Péli Antalt 3 év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték – azzal, hogy ebbe be lett számítva a vizsgálati fogságban töltött idő (körülből egy év).

Fellebbezés, kegyelmi kérvény, Katarinák és Gizella

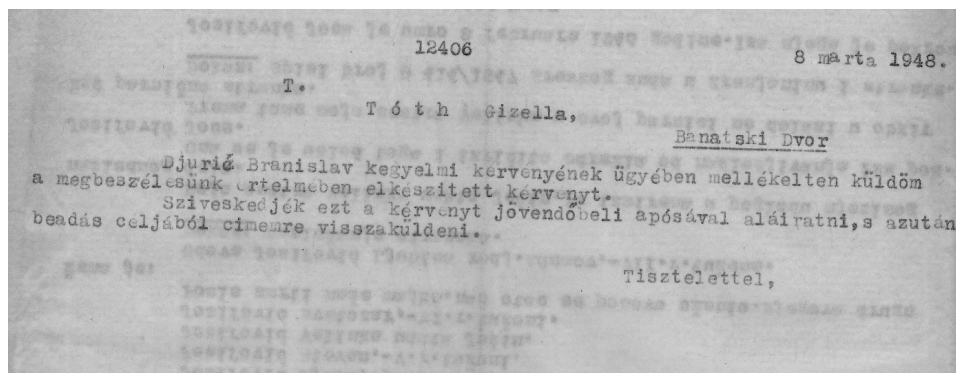
Antalt 1946. október 31-én ítélték el, Brankót 1947. február 4-én. Mindkét Katarina-párti vádlott 3 évet kapott. Ezután indultak további próbálkozások, jogorvoslatok.

Brankóval kezdem, róla egy rövidebb ítélet utáni történet alakul (az iratokból). Amint azt már leírtam, fellebbezést nem adott be. Pedig érdemi érvek mellett eljárásjogi érveket is fel lehetett volna hozni, mert az ügyvédet nem idézték be a tárgyalásra. Be lett adva viszont egy kegyelmi kérvény, és itt komoly szerepbe kerül Gizella, Branko menyasszonya. 1947 novemberében telt el másfél év Branko fogságából, tehát túljutott a büntetés felén, be lehetett adni a kegyelmi kérvényt. Miután ezt megbeszélte a börtönben tartott vőlegényével, Gizella készült beadni a kérvényt, és az apámhoz fordult. Előttém áll a kérvény másolata, a keltezés 1947. november 28.

Fellebbezésben igen, de kegyelmi kérvényben nem lehetett már vitatni az ítéletet. Ezért Gizella beadványában az áll, hogy ha Branko el is követett tiltott cselekményeket, ezt nem azért tette, mert rossz ember, hanem csak mert nem tudott ellenállni minden kísértésnek. (Nem tudom, hogy Gizella itt Katarinára és Natalijára vagy más kísértésekre gondolhatott.) Le van írva még, hogy rendes fiatalemberről van szó, és az eddig letöltött büntetés már elegendő arra, hogy javítson rajta. Ott áll a kegyelmi kérvényben az is, hogy Gizella bizik benne, hogy házasságuk „minden szempontból derék házasság lesz”.

Ez a beadvány nem járt sikerrel. Formai okokból utasították el. A körzeti bíróság szerint csak közeli hozzátartozó adhat be kegyelmi kérvényt. Gizella eljegyzett menyasszony volt, és a végzés szerint ezzel nem sorolódik a „közeli hozzátartozók” közé. Ezen lehet vitatkozni, de ezen a ponton nem vonhatok Beckett- vagy Ionesco-párhuzamokat. Találtam olyan háború utáni ügyeket is, melyekben a bíróság nem utasított el olyan kegyelmi kérvényeket, melyeket menyasszonyok vagy vőlegények nyújtottak be. De ez nem egyértelmű. Branko esetében a bíróság értelmezése egyike a racionális értelmezéseknek. Kevésbé logikus, hogy a féloldalas, érdembe nem bocsátkozó elutasító végzés 1948. február 2-án született, több mint két hónappal a kegyelmi kérvény beadása után, míg magát az ítéletet három nappal a szóbeli tárgyalás után hozták.

Ezután ismét Gizella lép, beszél az apámmal, és abban egyeznek meg, hogy a kérvényt Trifun Đurić kovini földműves, Branko apja adja be. Róla nem lehetett azt mondani, hogy nem közeli hozzátartozó. Ezután az apám levelet ír Gizellának, kéri, hogy írassa alá leendő apósával az új kegyelmi kérvényt.

Ez meg is történt, március 10-én be lett adva az új kérvény hasonló szövegezéssel. Itt is az a lényeg, hogy Branko nem rossz ember, és hogy az eddig letöltött büntetés elegendő arra, hogy eltérítse bármilyen bűncselekmények elkövetésétől. Ezúttal a kegyelmi kérvényhez csatolva van egy bizonylat is, mely igazolja, hogy Branko „a megszállás alatt aktívan támogatta a népfelszabadító mozgalmat”.

És az a beadvány az utolsó papír az iratcsomóban. Azt tartom valószínűnek (bár biztos nem lehetek), hogy Brankónak nem kellett letöltenie a teljes három évet. Regényben mindenképpen azt írnám, hogy utána házasságot is kötött Gizellával. Még egyszer elolvastva az iratokban azokat a részeket, melyek Branko és Gizella kapcsolatát mutatják, úgy érzem, hogy egy dokumentum-próza szövegbe is beírhatom, hogy összeházasodtak.

Visszatérve Péli Antal ügyére, azzal kezdem, hogy ő fellebbezett az ítélet ellen. A kegyelmi kérvénnyel ellentétben, a fellebbezést rögtön az ítélet meghozatala után be lehet adni. Erre 1946. november 8-án került sor, nyolc nappal az ítélet meghozatala után. A beadványon ott áll az apám pecsétje. Ő akkor 34 éves volt, körülbelül tíz évvel fiatalabb, mint Antal. Fellebbezésben vitatni is lehetett az ítéletet. Az érvek azzal indulnak, hogy Antal nem azért szállított őrölt paprikát, hogy így növelje a német hadsereg hadi teljesítő képességét, hanem hogy elartsa a családját. A megszállás 1941 áprilisában indult, ő azonban egész 1943 őszéig nem a megszállóknak szállított, hanem a község és a környék lakosságának. Ugyanúgy, mint korábban, 16 éven át. Tehát amíg maga dönthetett, a polgároknak őrölt paprikát. 1943 őszétől már nem ő, hanem a megszállók által létrehozott központ döntött arról, hogy hová menjen az őrölt paprika. A beadvány szerint a minősítés (hogy a megszállók hadi teljesítőképességét fejlesztette) azért sem állhat meg, mert egy egészen kis üzemről volt szó. Legfeljebb hárman dolgoztak a malomban (Antalt is beszámítva), de nem ritkán csak ő maga dolgozott. Egy szobában volt a malom, két malomkövel dolgozott, vagy legfeljebb négyvel. Fel lett hozva az is, hogy a felszabadulás után – egészen addig, míg hamis vádak alapján le nem tartoztatták – Antal megbecsült személyként a Poljoprometben dolgozott.

A másodfokú ítélet nem maradt meg az iratok között, de egy levélből látom, hogy a fellebbezés sikerrel járt. A levelet Péli Antal írta, most már szabadlábról, 1947. február 17-én. (A három év büntetés csak 1948 őszén telt volna le.) Ebben először arra kéri az apámat, hogy próbálja visszaszerezni az elkobzott vagyontárgyaknak legalább egy részét. Mert nemcsak a malmot kobozták el (mely Đura Domba hűgának a lakásába lett költöztetve), hanem azokat a szerszámokat és más vagyontárgyakat is, melyek nem a malomhoz tartoztak, hanem a saját lakásában maradtak. A levél harmadik oldalán Antal beszámol arról, hogy hogyan is alakult a helyzete, miután szabadlábra került:

Ittmi a helyzetemet a letti tőrhető
 már fel is tettem valóban hogy
 maradjak tovább az üzembe mint
 szakértő és munka vezető en
 természetes el fogadtam úgy
 látam jobb lesz ez így mintha
 az enyém marat volna

Kérem ügyvéd urat a fent
 említett ügyekben amint lehet
 járjan el azak rendje és módja
 szerint

Marattam Tisztelettel
 Péli Antal

Március 1947 II/17 en
 S. f. S. N.

Szóval miután kijöhetett a börtönből, Péli Antal kapott egy felszólítást, hogy maradjon az üzemben (a paprikamalomban) mint szakértő és munkavezető. Azt hiszem, egy kicsit visszafogottan fogalmazott, amikor azt írta, hogy így „tűrhető” lett a helyzete. Ennél nagyobb megelégedést is érezhetett. Csak óvatos volt még, és valószínűleg ezért kanyarította a levél végére azt is, hogy S.F.S.N. (azaz H.F.SZ.N., vagyis Halál a Fasizmusra, Szabadság a Népnak). Magánleveleket és ügyvédnek írt leveleket nem kellett ezzel a jelszóval zárni, korábbi leveleiben Antal ezt nem is tette, de most a kiszabadulás utáni első napokban biztosra akart menni. Odatette a zárójelszót szerbül (a magyarul írt szövegbe), mert ki tudja, talán másnak is kezébe kerül a levél. Szóval Antal nem maradt tulajdonos, de mégis kapott valamilyen menedzserféle szerepet a saját malmában. Azt írja, hogy „jobb lesz ez így, mintha az enyém marat volna”. Nem tudom, hogy sejtette-e azt is, hogy olyan korszakok következnek, melyekben nem a tulajdonosok, hanem a menedzserek lesznek az igazi döntéshozók, és ők élvezhetik az igazgatás kellemes izgalmait. Ez következik be a kommunizmusban, és később ilyesmi alakul a börze-kapitalizmusban is, ahol egy paprikamalom részvényesei/tulajdonosai rendszerint nem is tudják, hogy hol van a malom. Péli Antal tudta. Korábban is, az új helyzetben is. Közben lehet, hogy bővült is az elkobzott malom. Antal nem volt már tulajdonos, nem lett valóban komoly hatalommal rendelkező regnáló menedzser, de ismét az irányítók közé került, és a helyszí-

nen volt, a malomban. (Mint ahogy, szerencséjére, a malomban volt akkor is, amikor kivégeztek 30 hazafit.)

Szóval ez valahogy rendeződött. Antal ismét a falu széli házában lakott, ahol korábban Katarinával élt, és ahol a gyerekei is születtek. Gyakran sétált (puska nélkül) a homokrévi utcákon, és mesélte (véltetően kissé rostálva, de sokszor és sokaknak), hogy mi történt vele. Feltehető, hogy feltűrt ingujjal járt, ahogy malmosoknál szokás. Maradt még elintézendőként egyes elkobzott vagyontárgyak visszaszolgáltatása, és ami ennél is fontosabb, Antal visszatérhetett az alapproblémához: hogyan lehetne kieszközölni, hogy feleségül vegye a feleségét.

Ehhez először is az kellett, hogy Katarinát kiengedjék a lágerből. A lágerben volt két gyerekek is (mert német asszony gyerekei voltak). Nem látom, hogy pontosan milyen idősök voltak a gyerekek. Antal és Katarina 1939 óta éltek együtt. Gyerekeik feltehetően a negyvenes évek elején születtek. Tehát valószínűleg 4-5 évesek lehettek 1946-47-ben.

Több próbálkozás volt. A becskerekai ügyészhez kellett fordulni, hogy engedélyezze, hogy Katarinát és a gyerekeket engedjék ki a lágerből. Ehhez bizonyítani kellett, hogy ezt Antal és Katarina az akkori mércék szerint megérdemlik, mert megfelelő az erkölcsi-politikai rátermettségük. Az apám 1947. június 24-én ír Antalnak, a címzés békebeli: „T. Péli Antal, molnár”. A levél közli a lehetséges lépéseket. Először a homokrévi népbizottsághoz kell fordulni, és kérni egy rátermettségi bizonylatot. Vázolva volt egy pótmegoldás is. Ha a népbizottság megtagadná a bizonylat kiadását, vagy előnytelen bizonylatot adna ki, akkor a kérvényt helybeli tanúkkal kellene aláíratni, akik igazolnák Antal és Katarina megfelelő magatartását. A levélben hozzá van téve, hogy „ez persze kisebb értékű, mint a községi igazolás”. A Népbizottságtól Antal a következőket kérte:

„Kérem szíveskedjenek igazolni:

- 1) hogy magyar nemzetiségű vagyok
- 2) hogy 1939 óta élettársi kapcsolatban élek Mok Katarinával
- 3) hogy házasságon kívüli kapcsolatunkból két gyermek született
- 4) hogy Katarina született Mok, a feleségem akivel nem esküdtem még meg, magyarnak tartotta magát amióta velem él, így a megszállás alatt is, és nem vétett semmit a népfelszabadító mozgalom ellen
- 5) hogy a gyermekeink is magyarként nevelkedtek.

A bizonylatra azért van szükségem, hogy csatolhassam a kérvényhez, melyben kérem, hogy a feleségemet és a gyermekeimet kiengedjék a lágerből.

Halál a fasizmusra – Szabadság a népnek!”

A bizonylat már néhány nap múlva, június 30-án megszületett, de nem sok jót hozott. Mivel az iratokból már valamennyire megismertem a homokrévi szereplőket, előbb azt próbáltam kibetűzni, hogy ki írta őket alá. Baloldalt az áll, hogy Živa Janić titkár. Tehát ugyanaz, aki a karakterisztikát írta alá 1946. április 2-án. A féoldalas bizonylat végén a jobb oldalon is van egy aláírás. Géppel van odaírva, hogy „elnök”, de sokat kellett bajlódnom azzal, hogy elolvassam, ki az elnök, kinek a neve van aláírva. Aztán rájöttem, hogy senkinek. Az van odabiggyesztve, hogy „otsutan” – azaz „nincs jelen” vagy „távollevő”. Kamaszkorban lehetett még a bürokrácia.

A bizonylatban lényegében az áll, amit Janić titkár valamivel több mint egy évvel ezelőtt aláírt a karakterisztikában. Mivel nem bírósági eljárásban lett volna használva, ezúttal az sem fenyegetett, hogy a védőügyvéd részleteket kérjen. A kék színű féoldalas bizonylatnak az

eredetije maradt meg az iratok között, rajta egy 20 dináros okmánybélyeg. Nyilván nem lett tovább beadva, mert nem segített volna. A feltett konkrét kérdésekre nincsenek válaszok, csak néhány általános értékelést tartalmaz az irat. Katarina magatartásával kapcsolatban egy retorikai kérdés a válasz: „milyen magatartása lehet, ha nemzetisége szerint német és ha lágerben van?”. Antalról se jót mond a szöveg. Fel van hozva, hogy ellenséges magatartása volt a népfelszabadító mozgalommal szemben, ezért letartóztatták, németekkel barátkozott, rokonszenvezett velük, „egy szóval, Antalt állandóan németek társaságában látták”.

Maradt a b) terv, sikerült is tanúkat toborozni, akik igazolták Antal állításait. Eszembe jut, hogy a tanúvallomások értékét talán azzal is alá lehetett volna támasztani, hogy ezúttal a jelenlevő homokrévi nép és nem a távollevő népbizottsági elnök megállapításai lettek lejegyezve. 1947. július 8-án fordult Antal a becskerekai járási ügyészhez. A kérvényben ismét el lett mondva, hogy 1939 óta élt együtt Katarinával, hogy hivatalosan is el akarta venni, de a háború alatt nem sikerült beszerezni a szükséges iratokat. Igaz, hogy Katarina német, de magyarként viselkedett, amióta együtt élnek, a gyerekeket is magyarként nevelték. Katarina 1945. augusztus 20. óta van lágerben Rezsőházán. A kérvény ezzel zárul: „Mivel magyar vagyok, és mivel a vegyes házasságban élő németekre nem vonatkoznak a németek ellen hozott szabályok, kérem intézkedjenek, hogy a feleségemet kiengedjék a munkatelepülésről, hogy családi közösséget teremthessünk, mely elsősorban kiskorú gyermekeink számára fontos.”

Talán úgy lehetne a beadványt röviden összefoglalni, hogy Antal kéri, hogy engedjék ki Katarinát, mert ő nem tett semmi rosszat, és egy rendes ember akarja feleségül venni – aki nem német.

Ez a kérvény sem járt sikerrel. Látom, hogy kétszer is át lett utalva más hatósághoz, előbb a Temesi Járáshoz, majd a Kikindai Járási Népbizottsághoz. Az eredményről közvetlenül értesítették Antalt, ő pedig ezt egy levelezőlapon közölte 1947. november 6-án:

Dr. Váradi János. ügyvéd úrnak
Keményre

Ma adták tudtammra itten márkimba
Hogy a feleségem ügyében be adott
kérvényt elutasították, "ne várj tovább"
ha esetleg tud valamit ebben az ügyben
úgy kérem érteitsem vagy hogy más
úthoz kerdelek, — kérem mivel tartozom,
Mert be Edes apjánál erre a célra
hogy tan 500,000. idővéri
Március 6. 1947

Jeh. Antal

Szóval elutasították a kérvényt, Antal kéri az apámat, hogy mondja meg, hogy most mihez kezdjen, és kérdezi, hogy tartozik-e még valamivel azon az 500 dináron felül, amit a nagyapámnál hagyott. Ezúttal a sorok végén már nem S.F.S.N. áll, hanem az, hogy „üdvözlí”.

Az apám azt válaszolja, hogy „sajnos kevés kilátás van arra, hogy ez ellen a végzés ellen jogorvoslattal éljünk”. Hozzáteszi, hogy majd értesíti Antalt, ha „valamilyen enyhítő rendelkezések születnek”. Olyan hírek keringtek akkoriban, hogy könnyíteni fognak a németek sorsán. A végén ott áll még, hogy „Költségeimet a lefizetett összeggel kiegyenlítettnek tekintem”.

Szóval várni kellett. Katarina ekkor 28 éves volt, és 26 éves kora óta volt gyerekeivel együtt lágerben. Antal már a 46. évében volt. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy sietni akart. És nem hagyta abba. Az apámnak többször írt, kérdezte, hogy el lehetne-e indulni erre vagy arra. Felételezem, hogy a hatóságokat is többször felkereste.

Most visszatérek Antal levelére, melyet az iratcsomó elején találtam, és ezzel kezdtem az írást, mert jó kezdésnek tűnt. Amikor időrendi sorrendbe raktam a papírokat, az utolsó előtti helyre került. Ebben a levélben Antal kérdezi (sokadszor, és én is leírtam már egy párszor), hogy ki lehetne-e eszközölni, hogy feleségül vegye a feleségét. Írja, hogy az apám korábban jelezte, hogy talán könnyebb lesz a lógorosok sorsa, kérdezi, hogy alakult-e valami. Aztán közli, hogy valami már történt, nem Rezsőházán van már a felesége a lágerben, hanem Beodrán, és „többször pár napra haza is jöhet”.

1948 márciusában vagyunk. Ebben az évben felszámolták a lágereket. Katarina munkaszerződéssel került Beodrára, ez átmenet volt a teljes szabadság felé. Az apám 1948. március 17-én válaszol Antalnak, és nagyon fontos hírt közöl. Azt írja, hogy a becskerekai anyakönyvi hivatal utasítást kapott, mely szerint most már „minden további nélkül házasságot lehet kötni a német lágerekből elbocsájtott személyek és más akár német akár más nemzetiségű személyek között”. Ez a hivatali utasítás el kellett, hogy érkezzon Homokrévra is. Tehát Péli Antal most már feleségül veheti a feleségét.

Még azt találgatom, hogy mi ihlette a változást. Biztos szerepet játszott, hogy távolodott a háború, és valamennyire kopni kezdtek a háború alatt csiszolt szemléletek. Aztán ebben az évben szakít Tito Sztálinnal, alakul az egyensúlyt kereső el nem kötelezett politika, Nyugat-Európa is relevánssá válik, és ott már valamivel korábban inkább a náciizmus ellen, és nem egyszerűen a németek felé fordult a leszámolás.

Azt sem zárom ki, hogy a végén a történelemnek is elege lett már abból, hogy Antal (csakúgy, mint Branko) unos-untalan csökönyösen kopog, csönget, követelődzik, ravaszkodik – és ezért futni hagyta a Katarinákat.

Hogyan távozzak Antal és Branko történeteiből?

Az iratcsomóban az apám 1948. március 17-én írt levele az utolsó papírdarab. Ezzel nagyon valószínűvé vált, hogy Antal feleségül veszi Katarinát, de többet vártam, mint valószínűséget. Ahogy olvastam (többször is) az iratokat, és miközben próbáltam megfogalmazni a dolgokat, egyre izgalmasabbá vált számomra a kérdés. Meg arra is nagyon vártam, hogy kiderüljön, hogy mi lett Branko Katarinájával, és elveszi-e Branko Gizellát. Nehéz abbahagyni a várakozást, még nehezebb lemondani a várakozásról. Szóval nem tudom, hogy hogyan léphetek ki ebből a két történetből – vagyis, hogy menjek, vagy maradjak.

Szerencsére vannak, akik ezt a problémát már megoldották. Miután két teljes felvonáson át hiába várokoztak Godot-ra (pedig már többször biztosnak tűnt, hogy eljön), Beckett drámájának főszereplői döntésig jutottak:

VLADIMIR: Megyünk?

ESTRAGON: Menjünk.

Nem mozdulnak

Függöny

HEROES

CAT PEOPLE

Love You Till Tuesday

The Man Who Sold The World

Station To Station

Hunky Dory

Diamond Dogs

REBEL

AND THE SPIDERS

SCARY MONSTERS

Wild As The Wind

ZIGGY STARDUST

The Man Who Sold The World

Love You Till Tuesday